

gyakorlatokon törekedtem. A jó képességű hallgatóknak már a lektori vizsgán is adtam rendszerezésre készítő kérdéseket: milyen mondattani kifejezői lehetnek a hely-, idő-határozónak, mi a különbség a finn és a magyar megfelelő esetragok használata között stb.

Meglátásom szerint a határozórendszernek esetenkénti és rendszeres bemutatása célravezető módszernek bizonyul. A kétoldalú megközelítés egyrészt jobban megvilágítja a problémát, másrészt szilárdabb ismereteket ad.

(1970.)

K i s s Miklósné

Határozóink tanításának néhány problémája

"A magyar határozórendszer tanítása" című előadásnak már a címe is magában hordoz egy figyelemre méltó gondolatot. Ugyanis nem pusztán határozókról, hanem "rendszer" tanításáról beszél. Ez pedig a nyelvoktatás igényességét, tudatos felépítését bizonyítja.

A határozórendszernek mint rendszernek a tudatosítása igen izgalmas oktatási feladat, hiszen fontos elvi, gyakorlati és módszertani szempontok határozzák meg, hogy az adott hallgatócsoporttal milyen mennyiségű nyelvi anyagot közlünk és azt milyen mélységig juttatjuk el. Nyilvánvaló, hogy az elvi szempontok közül elsődleges az oktatás célja, fontos gyakorlati szempont azonban az az időtartam is, amely a hallgatók, illetőleg a tanár rendelkezésére áll, hogy a nyelvoktatási tananyagot elvégezze.

A módszertani kérdések közül sorrendiségen kívül el kell dönteni, hogy az oktatás mely szakaszában hogyan és milyen összefüggésekre hívjuk fel a hallgatók figyelmét, hogyan alkalmazzuk a fokozatosság elvét: az egyszerűtől a bonyolult felé, a konkrétól az elvont felé való haladást. Ugyanakkor érvényesítenünk kell a koncentrikusság elvét is. A lineárisan egymás után tanított jelenségek ugyanis csak akkor állnak össze rendszerre, ha a régebbi ismeret újra meg újra előkerül más-más összefüggések megvilágítására.

Fontos kérdés az is, hogy a határozórendszer tanítása hogyan illeszkedik össze más, párhuzamosan tanított nyelvi jelenségek sorával, illetve hogy az oktatás folyamatában hogyan válnak tudatossá és az aktív nyelvhasználat segítőjévé olyan más összefüggések, melyek maguk is rendszert alkotnak (pl. a magyar igeragozás).

A közvetítő nyelv alkalmazása, valamint a magyarnak az idegen nyelv határozó-alkotásával való összevetése természetesen sokat segít abban, hogy a hallgatók tudatában a határozók közötti összefüggések felismerése és elmélyítése valóban a rendszer kiteljesedését eredményezze.

Mint az előadás is hangsúlyozza, a magyar határozórendszer megismertetésének jelentősége abban áll, hogy pontosan tükrözi a magyar nyelv jellegét, és lehetőséget ad a nyelvi fejlődés bemutatására. Kétségtelen emellett az is, hogy a rendszerre teljesedés a nyelvtanításnak csak magasabb szintjén, haladóknál jöhet létre.

Mindezekon kívül még egy fontos pszichológiai momentumra is építhetünk. Az oktatás folyamatában éppen a határozórendszer tanításánál támaszkodhatunk a természetes emberi logikára, és olyan asszociációkra hívhatjuk fel a hallgatók figyelmét, amelyeknek tudatosításával az adott nyelvi jelenségek jobban rögzülnek, s biztonságosabb talajt adnak a nyelvtudás önálló továbbfejlesztéséhez és önálló gyakorlásához.

Az előbbiek megvilágítására egy példát szeretnék végigvezetni s azt bemutatni, hogy a nyelvoktatás különböző szintjein hogyan jelentkezik ugyanaz a nyelvi jelenség módosult tartalommal. Ugyanakkor arra is szeretném felhívni a figyelmet, hogy minél magasabb szintre érkezünk a nyelvoktatási folyamatban, annál nagyobb szerepet kapnak a jelentéstani kérdések, s a szintaktikai összefüggések tudatosítását a jelentés oldaláról való megközelítés támogatja.

Példának vesszük a -ra, -re ragunkat. Az először konkrét, sublativusi helyviszont jelölő ragként megjelenő morféma használatakor a többi raghoz viszonyítva világossá válik az irányultsága is, vagyis véghatározós jellege. A továbbiakban éppen azt szeretném a példa végigvezetésével bizonyítani, hogy bizonyos - éppen a leggyakrabban előforduló - ragjaink funkcióinak tanításakor az irányultság jellegének megőrzését hogyan használhatjuk fel a határozóknak rendszerként való tanításában. A helyhatározói funkció után az időhatározói (Három órára készen leszek a feladattal.) majd célhatározói (vizsgára készülök) funkcióban jelentkező -ra, -re ragos névszóknál világosan érzékelhető ez a valami felé irányultság. De minél inkább távolodik a véghatározós jelentésében követhető morféma az eredeti funkciójától, annál nagyobb jelentőséget kap a szó szerkezet, az állandó vonzatstruktúra (igei vagy melléknévi) alaptagjának jelentése. az állandó határozónak nevezett mondatrész határozós szerkezetet alkotó képessége már erősen függ a konkrét igeinek vagy melléknévnek a jelentésétől. Így pl.: vár valamire, képes vmire, alkalmas vmire, gondol vmire vonzatos igeiknél és melléknéveknél érdekes megfigyelni, hogy a szerkezet alaptagjaként szereplő ige vagy melléknév jelentése hogyan vonzza éppen a megfelelő -ra, -re ragot. Ha megvizsgáljuk a példaszavak jelentését és velük kapcsolatban a -ra, -re ragos névszót, megállapíthatjuk, hogy a határozói determinánsnál a véghatározós jelleg megmaradt. Ez az összefüggés a magyar nyelv belső építkezésére, gondolkodási konstrukciójára jellemző.

Bizonyos igékkel kapcsolatban magasabb oktatási szinten ez az összefüggés még tovább fejleszthető. Példánkat folytatva megállapíthatjuk, hogy egyes vonzatos igéknél a -ra, -re rag véghatározós jellegét, illetve az ige jelentésének meghatározó szerepét azzal bizonyíthatjuk, hogy a következő szerkezetekben a -ra, -re ragos névszót iránytárggyal helyettesíthetjük. Sőt a konkrét helyhatározó esetében a nem vonzatos igéknél is fennáll ez a lehetőség az ige jelentésétől függően.

Pl.: üt vmire - üt vmit
vár vmire - vár vmit
gondol vmire - gondol vmit

Különösen akkor jöhet létre ez a helyettesítés, mikor a kapcsolódó névszó nem nyomja el az ige jelentésének elsőbbségét, s nem jelentésárnyalatot fejez ki a tárggyal és a határozóval alkotott konkrét szerkezet. A példák alapján vehetjük fel azt a gondolatot, hogy az iránytárgy ragja és a -ra, -re határozórag által képviselt irányultság jellegének a rokonsága teszi lehetővé az adott igék jelentésétől függően azt az átalakítást, illetőleg helyettesítést.

A -ra, -re példán kívül felhozhatnánk még mint az irányultságukat megtartó határozók kifejezésére szolgáló ragot a -ban, -ben; -nak, -nek; -ból, -ből ragot is.

A ragoknak erre az irányultságukat megtartó tulajdonságukra érdemes felhívni a figyelmet még akkor is, ha sok esetben van példa az irányeltolódásra. A ragok alap-irányultságának összefüggései az élő beszéd során sokkal gyakoribbak ugyanis, mint az irányeltolódás.

Természetesen nem arról van szó, hogy mindezt elméleti szinten öncélúan grammatizálva tanítsuk meg a külföldieknek, hanem beépítve a nyelvoktatási folyamatba az élő nyelv elsajátíttatásának már sok tapaszt-

talattal gazdag módszereivel. Példámmal arra szerettem volna rámutatni, hogy a határozórendszer rendszerként való tanításában milyen szerepe lehet az irányultság tudatosításának nemcsak kezdő szinten, hanem az oktatás további folyamatában is. Egyik szempontja ez a rendszer áttekinthetőségének, mely segíthet abban, hogy a gyakorlati és megszerzett nyelvtudás önállóan is továbbfejleszthető legyen.

* * *

A következőkben a külföldiek számára történő magyar nyelvoktatás kezdetén jelentkező gyakorlati problémát szeretnék érinteni:

Mivel a magyar nyelvi oktatásnál figyelembe vesszük a hallgatók anyanyelvi beidegzettségét, érdemes szemügyre venni a határozók kifejezésére szolgáló szó-faji kategóriák közül a ragos névszót és a névutós névszót.

Az elmondandók a helyhatározó tanítására vonatkoznak. Amikor a hallgatók a különböző helyviszonyok kifejezésére megtanulják a különböző ragos névszók vagy névutós névszók alkalmazását, mintegy lexikai egységként veszik tudomásul az egyes névutók jelentését. Megfigyelhetjük azonban, hogy a raggal és a névutóval kifejezett helyviszonyok között általában az a különbség, hogy a ragok "bensőségesebb" helyviszonyt képesek kifejezni, mint a névutók. Még a lazább külviszonyt kifejező határesetben jelentkező: -nál, nél; -tól, -től; -hoz, -hez, -höz ragok is közelebbi viszonyt fejeznek ki, mint a mellett, alá, felé, mellől stb. névutók. Ez a körülmény még szemléltetésre is alkalmas, hiszen a bensőségesebb helyviszonyt kifejező ragok hozzátapadnak a szóhoz, egybeírjuk, míg a névutó külön szó. Ez a játékos szemléltetés az oktatás kezdetén haszonnal járhat, hiszen éppen a határozók magyar nyelvi kifejezése áll legtöbbször ellentétben az idegen nyelvi - anyanyelvi beidegzettséggel.

(1970)